

*Magdalena Ciechowska**

ORCID: 0000-0001-6811-482X

Kraków, Polska

Paradygmatyczne przemiany poglądów Jana Władysława Dawida. Od pozytywizmu po mistycyzm

Paradigmatic Transformations in the Views of Jan Władysław Dawid: From Positivism to Mysticism

Abstract: Positivism and a strict approach to method – always and everywhere – or love of human souls? He was a collaborator with leading figures in experimental psychology, confessed a desire for a religious experience of the afterlife, and was a participant in spiritualist séances and an avid anti-cleric. Who was Jan Władysław Dawid, whose achievements contemporary educators still draw from? The biographies of few masters reflect such distant paradigms that are reflected in scientific work. Described as a scholar without a chair, he left behind several hundred publications that educators still use today. His early views in the spirit of positivism, at the end of his life, due to the tragic death of his wife, turn into mystical experiences. Researchers of his biography and achievements argue whether the path of these paradigmatic changes was continuous or whether there was a sudden change. The article presents this path, which is not shown in the course of students' education. Meanwhile, in order to properly understand the literature being studied, it is necessary to know its creator.

Keywords: Jan Władysław Dawid; positivism; mysticism.

* Dr Magdalena Ciechowska, Katedra Pedagogiki Chrześcijańskiej, Wydział Pedagogiczny, Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Polska; e-mail: magdalena.ciechowska@ignatianum.edu.pl

Abstrakt: Pozytywizm i ściśle patrzenie na metodę – zawsze i wszędzie – czy też miłość dusz ludzkich? Współpraca z wielkimi ówczesnego świata w zakresie psychologii doświadczalnej oraz wyznania o pragnieniu religijnego doświadczenia zaświatów. Uczestnik seansów spirytystycznych i zapalony antyklerykał. Kim był Jan Władysław Dawid, z którego dorobku współcześni pedagodzy wciąż czerpią garściami? Biografie niewielu mistrzów odzwierciedlają tak odległe paradygmaty, które znajdują swoje odbicie w twórczości naukowej. Określany jako uczony bez katedry, pozostawił po sobie kilkaset publikacji, po które pedagodzy sięgają do dziś. Wcześniej ukierunkowane poglądy w duchu pozytywizmu pod koniec życia, za sprawą tragicznej śmierci żony, zmieniają się w doświadczenia mistyczne. Badacze jego biografii i dorobku spierają się, czy droga owych przemian paradygmatycznych była ciągła, czy też nastąpiła gwałtowna zmiana. Artykuł przedstawia tę drogę, która nie jest ukazywana w toku kształcenia studentów. Tymczasem, aby właściwie zrozumieć studiowaną literaturę, konieczne jest poznanie jej twórcy.

Słowa kluczowe: Jan Władysław Dawid; pozytywizm; mistyka.

1. Wprowadzenie

W polskiej literaturze psychologiczno-pedagogicznej nie sposób pominąć znaczącego dorobku Jana Władysława Dawida. Mniej jest informacji dotyczących jego biografii, a konkretnie jego paradygmatycznego ujmowania badanej rzeczywistości, będącego w zgodzie z prezentowanymi poglądami w życiu. Choć nie posiadał tytułów naukowych, jego wykształcenie było – podobnie jak innych współczesnych mu pozytywistów – niezwykle szerokie. Z wykształcenia nie był ani psychologiem, ani pedagogiem, był jednak kimś więcej: filozofem, działaczem politycznym, publicystą, myślicielem (Okoń, 1980, s. 93), którego dorobek oblicza się na czterysta pozycji bibliograficznych (Kujawska, 1959, s. 22). Artykuł opiera się na analizie literatury przedmiotu – dostępnych publikacjach dotyczących życia i twórczości J. W. Dawida. Celem jest ukazanie przemian paradygmatycznych, jakie zaszły w życiu i miały swe odzwierciedlenie w twórczości myśliciela – od pozytywistycznego, ścisłego ujęcia kwestii psychologiczno-pedagogicznych, po mistyczny obraz człowieka i nauczyciela prezentowany w monografii *O duszy nauczycielstwa*. Z pewnością doprecyzowania wymaga tu kwestia stosowanego terminu „paradygmat”, który w naukach społecznych może być i jest rozu-

miany wieloznacznie. Znaczenia tego pojęcia podaje Margaret Masterman (1970, s. 59–89). Tutaj skupimy się na tym najbardziej znanym i ogólnym, zakładającym, że paradygmat (nazywany też światopoglądem) to „zbiór podstawowych przekonań, kierujących postępowaniem” (Guba, 1990, s. 17).

Artykuł jest próbą przedstawienia przekonań Dawida w perspektywie jego biografii i twórczości. Metodą badawczą jest analiza dokumentów zastanych: „dokument jest tym, co pozostaje po rzeczywistości” (Łuczewski i Bednarz-Łuczewska, 2012, s. 163). W badaniach analizowano dokumenty opisujące biografię Dawida (artykuły naukowe) oraz jego publikacje. Naukowa dyskusja toczy się wokół problemu ciągłości *versus* radykalnej zmiany w wyniku samobójczej śmierci żony. Aktualni badacze jego biografii przyczyniają się do określenia zmiany z uwzględnieniem trzech okresów, wyróżnionych tu jako śródtytuły i przytoczonych za Markiem Nowakiem (2020), który wymienia: okres psychologiczno-pedagogiczny, społeczny i mistyczny.

2. Młodość i okres psychologiczno-pedagogiczny (1882–1899)

Jest rok 1859, w domu przepelnionym „miłością rodzinną, przestrzeganiem zasad postępowania moralnego oraz wrażliwością na sprawy społeczne” (Leżańska, 2015, s. 45) przychodzi na świat Jan Paweł Władysław Dawid. Ma on dwóch braci – Stanisława, późniejszego przyrodnika, profesora uniwersytetu w Dorpadzie, i Józefa, który zostanie prawnikiem i sędzią polskim. Dawid jest nad wiek poważny i nie bawi się z braćmi ani rówieśnikami (Kujawska, 1959, s. 33). Swoje późniejsze zamiłowania do spraw społecznych odziedziczy po ojcu – nauczycielu, dziennikarzu, autorze tekstów pedagogicznych i literacie. W 1877 roku Dawid uzyskuje świadectwo maturalne lubelskiego gimnazjum i rozpoczyna studia prawnicze na Cesarskim Uniwersytecie w Warszawie. Po ich ukończeniu w 1881 roku kontynuuje edukację na Wydziale Przyrodniczym (Denelówna, 1935, s. 7), co z pewnością przyczynia się do rozwoju jego zainteresowań ludzkim zachowaniem i kieruje jego kroki do Niemiec, gdzie spotyka Wilhelma Wundta i Hermanna Ebbinghaus. Pierwszy z nich to profesor psychologii i założyciel laboratorium psychologii doświadczalnej, drugi – profesor psychologii eksperymentalnej (Okon, 1980, s. 15). Kontakty te owocują ugruntowaniem Dawida na jego naukowej ścieżce pedagogiki i psychologii, które propaguje na gruncie polskim po po-

wrocie do Warszawy w 1884 roku. Publikuje artykuły i rozprawy w takich pismach jak: *Prawda*, *Przegląd Pedagogiczny*, *Ateneum*, *Życie* (Michalska, 2014, s. 7). Praktykę pedagogiczno-psychologiczną realizuje, pracując jako nauczyciel w kilku żeńskich pensjonatach oraz wykładowca na Uniwersytecie Latającym, późniejszym Towarzystwie Kursów Naukowych (Okoń, 1980, s. 24). To właśnie z *Przeglądem Pedagogicznym* łączą i będą łączyć Dawida ścisłe stosunki: w latach 1890–1897 jest jego redaktorem, a w roku 1889 poślubia poznaną w ramach współpracy, młodszą od niego o pięć lat, Jadwigę Szczawińską. Z uwagi na jej ważną rolę w życiu Dawida warto poświęcić jej sylwetce więcej miejsca. Jest ona osobą o gruntownym wykształceniu – „w 1880 r. ukończyła ze złotym medalem II sześcioklasowe gimnazjum żeńskie w Warszawie. Następnie składa egzamin na nauczycielkę i podejmuje pracę w gimnazjum. Jednakże jej niepokorny charakter nie pozwala jej na utrzymanie posady” (Muszyńska, 2017, s. 85). Z uwagi na jej wysokie osiągnięcia w pracy nauczycielskiej oraz nieposłuszeństwo narzuconemu przez rasyfikatorów programowi nauczania zostaje odsunięta od pracy w gimnazjum i rozpoczyna pracę jako nauczycielka języka polskiego w domach prywatnych i przygotowując młode dziewczęta do egzaminów. W 1885 roku Szczawińska rozpoczyna wykłady na poziomie uniwersyteckim w ramach kobiecych kółek samokształceniowych w Warszawie. To dzięki niej te tajne komplety przekształcają się w wielką organizację – Uniwersytet Latający (Muszyńska, 2017, s. 84).

W okresie, kiedy Dawid działa publicystycznie, Szczawińska prowadzi administrację wydawanych periodyków. W małżeństwie wiedzie prym i najprawdopodobniej to ona nakłania Dawida do zwiększonej aktywności społecznej (Muszyńska, 2017, s. 85).

Okres w życiu Dawida obejmujący lata 1882–1889 nazwany został psychologiczno-pedagogicznym (Nowak, 2020, s. 11). W tym czasie rozwija się jego zainteresowanie psychologią eksperymentalną i pedagogiką. Z uwagi na dominujący paradygmat pozytywistyczny i silne wrażenie, jakie wywarły na Dawidzie kontakty z niemieckimi badaczami, jest on pod wpływem tego światopoglądu, w ramach którego „wzrostowi zaufania do nauki towarzyszy przekonanie o możliwości opisania, skatalogowania i uporządkowania rzeczywistości, odkrycia praw ogólnych, a w przyszłości – może nawet sterowania zachodzącymi w niej procesami” (Stachura-Lupa, 2018, s. 621). Dawid daje temu wyraz w opublikowanej w 1892 roku *Nauce o rzeczach* –

monografii wydanej nakładem *Przeglądu Pedagogicznego*, a zadedykowanej uczennicom autora. Dawid przedstawia w niej poglądy dotyczące nauczania początkowego dzieci i wyklada jego sposób. Na wstępie zaznacza, że nauczyciel (pisownia oryginalna):

nie może zostawić bez rozpatrzenia obcych poglądów, względem których oznaczyć powinien własne stanowisko, odeprzeć te, które z jego założeniami w sprzeczności stanąby mogły. Dalej zważywszy, iż w Nauce o Rzeczach wszystko prawie jest metoda i że poza nią nauka ta właściwie nie istnieje, zadaniem jego być winno, przyjętą przez siebie metodę w szczegółach wyjaśnić i uzasadnić, tak, iżby ci, którzy stosować ją zechcą, czynić to mogli z zupełną świadomością celu i przyczyn (Dawid, 1892, s. 8).

Analizując pisma Dawida, badacze wysuwają tezę o zakwalifikowaniu Dawida bardziej do premodernistów aniżeli zagorzałych pozytywistów. Ma o tym świadczyć zwątpienie w ideały scjentyzmu, czego wyraz daje Dawid w monografii *O zarazie moralnej. Studium psychologiczno-społeczne* w twierdzeniu wskazującym na to, że niektóre wnioski z odkryć naukowych mogą mieć negatywny wpływ na moralność (Dawid, 1886, s. 121–124; por. Nowak, 2020, s. 13). Idąc dalej, ważne jest, że:

warszawski psycholog należał do myślicieli przeżywających wątpliwości, nie potrafiąc dokonać jednoznacznego wyboru światopoglądowego. Silne poczucie obiektywnego obowiązywania norm moralnych sprawiło, że autor książki *O zarazie moralnej* podejrzliwie patrzył na naturalizm. Jednocześnie myśliciel starał się rygorystycznie przestrzegać ideałów poznania, które nakreślili dziewiętnastowieczni scjentyści. Zmysł moralny stanowił dla Dawida pobudkę do poszukiwania takiej metafizyki, która byłaby gwarantem nienaruszalności norm moralnych, ale aspiracje te nie były – w jego mniemaniu – możliwe do zrealizowania. Dlatego też w dziełach warszawskiego psychologa trudno znaleźć wyraźnie wyartykułowane poglądy metafizyczne (Nowak, 2020, s. 13).

3. Okres społeczny (1900–1910)

Sprawy społeczno-polityczne są głównym nurtem działalności Dawida na początku XX wieku. Przy pomocy żony redaguje takie czasopisma jak *Spo-*

leczeństwo i Głos, który po zamknięciu przez władze w 1905 roku wydawany jest jako *Przegląd Społeczny*. Szczególna więź naukowa łączy Dawida z *Przeglądem Pedagogicznym*, do którego dodaje on nowe działy: „Poradnik Wychowawczy” (w którym najczęściej sam redaktor wyjaśnia trudności w wychowaniu dzieci), „Dziennik Pedagoga” (opisujący w formie dziennika trudności pracy z dziećmi), „Kurs Metodyczny” (zawierający rozkład materiału nauczania) oraz „Odcinek”, „Ogródek Dziecięcy”, „Z Domu i Ze Szkoły”, w końcu „Kurs Samokształcenia”, czyli wykłady naukowe, w ramach których, jako dodatki arkuszowe, Dawid publikuje swoją *Psychologię* (Kujawska, 1959, s. 36).

Dawid nie jest członkiem żadnej partii, jednak jego poglądy współgrają z Socjaldemokracją Królestwa Polskiego i Litwy (Michalska, 2014, s. 8). Redagowanie pism lewicowych nie stanowi o tym, aby stereotypowo postrzegać Dawida jako lewicowca-materialistę. Jak zaznaczył Nowak, przywołując publikację Mencwela pod tytułem *Etos lewicy. Esej o narodzinach kulturalizmu polskiego* (Nowak, 2020, s.12): *Głos* „jest kojarzony z neokantowską interpretacją myśli Karola Marksa, co sprawia, że trudno zaliczyć wszystkich współpracowników socjalistycznego periodyku do zwolenników materializmu”. Na łamach tego pisma Dawid opowiada się za uzyskaniem wolności poprzez obalenie caratu przez wspólny wysiłek proletariatu Polski i Rosji (Denelówna, 1935, s. 35–40).

Szczawińska ciągle odgrywa znaczącą rolę w życiu męża. Nałkowska opisuje jej stanowczą postawę wobec policji, dzięki której Dawid uniknął aresztowania. Jego żona zabiega również o protekcję u wysokich urzędników w Petersburgu, aby anulować nakazy aresztowania (Kujawska, 1959, s. 42). W 1905 roku Dawid zostaje zatrzymany i zmuszony do opuszczenia kraju. Wyjeżdża do Wiednia, gdzie otrzymuje codzienne wsparcie od żony w postaci listów. Wysyła mu ona również pieniądze, a sama przejmuje redakcję *Głosu* przekształconego później w *Przegląd Pedagogiczny*. Radykalne poglądy prezentowane przez Dawida na łamach czasopisma doprowadzają do napaści na niego na ulicy przez jego przeciwników, co staje się głównym powodem rezygnacji z funkcji.

Dom Dawidów uważany był za ośrodek socjalno-rewolucyjny. Choć Dawidowie borykają się z trudnościami lokalowymi i materialnymi, to jednak ich dom w każdą niedzielę jest pełen gości i dyskusji ideowych. Dawid należy do radykalno-inteligenckiej formacji, kontestującej moralność mieszczańską opartą na kategorii „człowiek solidny, przyzwoity”, formacji ideowej,

która wówczas nazywana była „myślą niezależną” (Kujawska, 1959, s. 42). Grupa ta jawnie krytykuje Kościół katolicki, jego etykę oraz niewątpliwie jest zbiorem antyklerykałów i ateistów (Cywiński, 1985, s. 70). Co ciekawe, sam Dawid zwraca uwagę na funkcje religijnej motywacji w postępowaniu etycznym (pisownia oryginalna):

Przekonanie o tem, iż umiłowanie przedmiotu skłania nas do naśladowania jego [...] czynów, odnaleźć możemy nie w jednej zasadzie zalecanej ludziom w praktyce; religie będące wyrazem pierwotnego poglądu na świat i naturę człowieka, za pierwszy warunek cnotliwego życia stawiają miłość Boga, istoty, uosabiającej między innymi cnotę (Dawid, 1886, s. 16).

4. Okres mistyczny (1910–1914)

Nadchodzi 26 lutego 1910 roku, jest to dzień szoku dla Dawida. Jego najdroższa żona umiera nagle. Popełnia samobójstwo, rzucając się głową w dół do studni. Przyczynę badacze upatrują w głębokiej depresji Szczawińskiej, spowodowanej wyczerpaniem sił fizycznych. Za namową przyjaciół wyjeżdża ona do wsi Rokosz, skąd wysyła list. Ocalała jedyna, ostatnia kartka, jednak cały list mógł być kluczem do pełnego wyjaśnienia sytuacji (Muszyńska, 2017, s. 95). Słowa z owej strony brzmią: „Ale schowaj listy Waciuni, które są u Ciebie na biurku, aby ktoś nie czytał, tak jak mnie wpadły w rękę i stąd dowiedziałam się prawdy. Pokładasz ważne rzeczy na wierzchu” (Bułat i Sarnecki, 1963, s. 182).

Dodatkowo Dawid musi wyjechać do Krakowa, gdyż grozi mu kara więzienia za przestępstwo prasowe. Po śmierci żony odczuwa żal, przygnębienie, a nawet gorączkowo poszukuje „kontaktu” ze zmarłą, co doprowadza do odkrycia przez niego „duchowej rzeczywistości” i „realności ducha”. Píše on:

Cały mój nastrój, dążności były bardzo zespecjalizowane, konkretne, szło mi o stwierdzenie życia zagrobowego a właściwie życia jednej osoby... Osoba kochana przestała istnieć zmysłowo, odtąd mogłem ją mieć tylko myśląc o niej jako o bycie duchowym. [...] Poza tem wszystkie zagadnienia religijne były mi obojętne: Bóg, stosunek do świata itp. (Lukrec, 1933 – cyt. za: Kujawska, 1959, s. 43).

Wobec takich stwierdzeń rozwijają się u Dawida doświadczenia odnoszące się do moralności – rozpamiętuje on swoje zachowanie, niegodność i winę wobec żony. Następuje intensywny rozwój mistyki Dawida jako jego spojrzenia na świat przy jednoczesnym dystansie wobec tradycyjnie rozumianej religijności. Mistyka jest definiowana przez Georga Simmela, współczesnego Dawidowi filozofa niemieckiego, w sposób następujący:

Wiele zaawansowanych duchowo osób zaspokaja swe potrzeby religijne mistyką. Można w zasadzie założyć, że rosły one w kręgach wyobrażeń któregoś z Kościołów. Kiedy teraz zwracają się ku misticie, oczywista staje się ich podwójna motywacja. Po pierwsze: formy, dzięki którym życie religijne toczy się w oparciu o obiektywne, określone treściowo sekwencje obrazów, temu życiu już nie wystarczają. Po drugie: ich tęsknota z tego powodu nie obumiera, lecz szuka sobie innych celów i dróg. Wydaje się, że do mistyki przyciąga ich to, że religijne formy tracą tu ostre zarysy i określone granice. [...] Mistyka zdaje się być ostatnią ostoją natur religijnych, które nie potrafią jeszcze całkowicie się uwolnić od każdej transcendentnej formy, lecz – niejako tymczasem – jedynie od każdej określonej, o ustalonej treści. Wszelako zasadniczy nurt rozwoju – jakkolwiek wewnętrznie sprzeczny i wiecznie oddalony od celu – zdaje się zmierzać do rozpuszczenia tworów wiary w życie religijne, w religijność rozumianą jako czysto funkcjonalna dyspozycja wewnętrznego procesu życiowego, z której treści te się wynurzyły i ciągle jeszcze wynurzają (Simmel, 1989, s. 172 – cyt. za: Motak, 2010, s. 214).

Pragnąc obcowania z żoną, dąży do oczyszczenia moralnego. Pragnie jednocześnie zachować obiektywizm naukowy: „chciałem zdobyć jasny i pewny pogląd na życie przyszłe. Zacząłem szukać podstaw dla mojej wiary, pragnienia. Stałem na stanowisku naukowym, wstrętne mi były pojęcia zabobonne, spirytyzm. Stałem się bardzo wymagający, argumenty moje musiały być naukowe” (Lukrec, 1933 – cyt. za: Kujawska, 1959, s. 44). Tychże szuka u Henriego Bergsona, Williama Jamesa, Frederica Williama Henry’ego Myersa, Emanuela Swedenborga, Olivera Lodge’a. W czasie pobytu w Krakowie zagłębia się w doświadczenia religijne i mistyczne, uczestniczy w seansach spirytystycznych, doświadczeniach telepatycznych, a nawet przeżywa wizję Jadwigi (Breiter, 1932 – cyt. za: Kujawska, 1959, s. 44).

Rys pozytywistyczny widoczny w wypowiedzi Dawida jest tu również odzwierciedleniem ówczesnego sposobu pojmowania spirytyzmu. Mowa tu

na przykład o czerpaniu z poglądów Juliana Ochorowicza (1850–1917, polski psycholog), który ze względu na krytykę naukową wyjechał do Lipska, gdzie podjął współpracę z profesorem Wundtem i przygotował pracę doktorską. Wywarł on znaczący wpływ na ukształtowanie paradygmatu pozytywistycznego jako wiodącego u młodego wówczas Dawida. Ochorowicz prowadził eksperymenty i inne badania „zjawisk zarówno fizycznych, jak i psychologicznych, przy zachowaniu wybitnie racjonalistycznego spojrzenia; nawet dokonując najbardziej zadziwiających odkryć podczas seansów hipnotycznych bądź spirytystycznych, próbował weryfikować swe spostrzeżenia na gruncie pozytywistycznym” (Miękina-Pindur, 2011, s. 166).

Dawid działał równocześnie w charakterze pedagoga – współpracuje z Towarzystwem Nauczycieli Szkół Wyższych i Sekcją Pedagogiczną Związku Polskiego Nauczycielstwa Ludowego – wygłasza szereg odczytów w miastach Polski. Na dwa lata przed śmiercią, w 1912 roku, Dawid inicjuje organizowanie Polskiego Instytutu Pedagogicznego, rozpoczyna również pracę jako wykładowca, najpierw w ramach kursu wakacyjnego w Zakopanem dla nauczycieli, następnie w Szkole Nauk Społeczno-Politycznych w Warszawie oraz na Kursach Naukowych. Píše również artykuły do *Ruchu Pedagogicznego* oraz *Krytyki Krakowskiej*. Późniejszą pracę uniemożliwia mu postępująca gruźlica gardła. Ostatnie lata Dawid spędza w niedostatku materialnym i opuszczony przez bliskich (Kujawska, 1959, s. 45), ale z pewnością bogatszy o doświadczenia mistyczne.

Pierwsze przejawy mistycyzmu w twórczości Dawida pojawiają się w pracy *O intuicji w filozofii Bergsona* (1911), w której omawia podstawy poznania intelektualnego i intuicyjnego według Bergsona. Francuski filozof twierdzi, że poznanie intelektualne jest potrzebne zarówno w życiu praktycznym, jak i naukowym. Ponieważ wiedza pojęciowa nie jest w stanie zapewnić bezpośredniego poznania rzeczywistości, umożliwia to intuicja, która jest drogą poznania bezpośredniego, niezawodnego, ujmującego istotę przedmiotów (Orbik, 2023, s. 1). Z tych poglądów Dawid próbuje dojść do własnych wniosków dotyczących intuicji w najczystszej postaci. Obszarami, w których ona się pojawia, są na przykład doświadczenia ekstatyczne czy te zaliczane do psychiki podprogowej. W końcu Dawid ukazuje jedność intuicji ze zjawiskami paranormalnymi, co jest oryginalną interpretacją myśli Bergsona (Nowak, 2020, s. 14). Jak twierdzi, w stanach intuicyjnych psychika jest zdominowana przez miłość, którą jest „pożądanie czynu – ofiary, czynu – zba-

wienia. Spełnia się [ona] jako z gruntu zachodzące przeobrażenie duchowe, odrodzenie, absolutne wyrzeczenie się siebie i oddanie, jest to pożar miłości, który obejmuje i przenika całą duszę, miłości wszechogarniającej wszystkich ludzi, zwierzęta, całą przyrodę” (Dawid, 1913, s. 356). Dawid wydaje się tu nakierowywać na duchowość katolicką, jednak pisze, że jest ona religią „niemocnych, niesamodzielnych [...] religią zmechanizowaną i spreparowaną” (Dawid, 1933, s. 109). W kwestii duchowości Dawid twierdzi, że istnieją pewne formy życia psychicznego:

Zdaje się, że takimi specyficznymi religijnymi formami świadomości są np. czucia świętości, bliskoznaczne z nim czucie boskości oraz od nich pochodne czucie grzechu [...]. Stanów tych niepodobna sprowadzić do innych, rozłożyć na pierwiastki ani zdefiniować, czyli dzielą one los wszystkich stanów prostych, elementarnych (Dawid, 1933, s. 115).

Pedagodzy znają Dawida przede wszystkim z krótkiej monografii *O duszy nauczycielstwa*, w której udziela on odpowiedzi na pytanie: jaki powinien być nauczyciel, aby stał się przewodnikiem duchowym swoich podopiecznych i przyczyniał się do postępu nowoczesnego społeczeństwa? Na pierwszym miejscu stawia powołanie, które utożsamia z „miłością dusz ludzkich” (Michalska, 2014). Odwołując się do istoty „miłości dusz”, autor wskazuje, że „jej przedmiotem jest wewnętrzna, duchowa treść człowieka, jego dobro moralne, oświecenie i udoskonalenie jako istoty duchowej” (Dawid, 1946, s. 9).

Nauczyciel według Dawida to człowiek zdobywający własną świadomość, uczący się i dzielący tym, co sam zdobył (Dawid, 1946). Z kolei w samokształceniu, zdaniem autora, człowiek powinien każdego ranka sumiennie badać samego siebie, natomiast:

wieczór nadaje się bardziej do refleksji, rozważamy przyczyny niepowodzeń i zasobów, zastanawiamy się, o ile zamiarom naszym i postanowieniom pozostaliśmy wierni, o ile obowiązkom sprostali [...] takie jednak ćwiczenie naszych sił moralnych jest tylko wstępem i przygotowaniem do właściwego dzieła, któremu poświęcić się mamy. Wszakże idzie nam w ostatecznym rezultacie nie tylko o to, ażeby kształcić w sobie dobre przymioty i przytłumić złe, lecz głównie chodzi o to, ażeby człowiek nie spoglądał na cierpienia ludzkie

obojętnie. Gdyby się nam udało nawet całą mądrość starożytnych połączyć z wiedzą naszych czasów, a nie mielibyśmy miłości bliźniego, bylibyśmy zupełnie nieprzygotowani do podjęcia pracy dla dobra innych (Dawid, 1929, s. 8–9).

5. Zakończenie

Ponad dwadzieścia lat po śmierci Dawida dziennikarz i działacz społeczny Henryk Lekrec publikuje zbiór notatek jego autorstwa pod nazwą *Ostatnie myśli i wyznania*. Dawid przytacza tu swoją drogę duchową, której przyczyną była śmierć żony: „doświadczenie świata duchowego rodzi pragnienie jego, tęsknotę do niego, rozkosz przebywania w nim, marzenia o stałym w nim zamieszkaniu. Stąd pożądanie rozmyślenia o śmierci” (Dawid, 1935, s. 135). Nawiązuje on również do samobójstwa z motywów mistycznych (rozumiejąc je jednak nie jako jednorazowy czyn, lecz umartwianie się dla innych). Udziela ciekawej odpowiedzi na pytanie, dlaczego mistyk (choć nie boi się śmierci) nie targnie się na własne życie: „Życie powinno być przeżyte do końca, jeśli ma ono cel, sens – a ma ono dla mistyka – więc jakże można je odrzucać? Trzeba przyjąć w nim wszystko” (Dawid, 1935, s. 37).

Skomplikowana biografia Dawida znajduje miejsce w jego licznych dziełach. Doświadczając świata, zmienia on stopniowo swoje poglądy od pozytywistycznych ku mistycznym. Jak pisze Nowak: „Dawid najprawdopodobniej zmarł niedługo po napisaniu *Ostatnich myśli i wyznań*. Czytając zapiski psychologa, można odnieść wrażenie, że Rzeczywistość Duchowa nie dała Dawidowi długo czekać i zaprosiła go do Siebie” (2020, s. 36).

Bibliografia

- Breiter, E. (1932). J. Wł. Dawid w Krakowie. *Wiadomości Literackie*, 9(17), 2.
- Bułat, W. i Sarnecki, T. (1963). *J. Wł. Dawid 1859–1914*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Cywiński, B. (1985). *Rodowody niepokornych*. Paryż: Editions Spotkania.
- Dawid, J. W. (1886). *O zarazie moralnej. Studium psychologiczno-społeczne*. Warszawa: Księgarnia A. Gruszeckiego.

- Dawid, J. W. (1892). *Nauka o rzeczach. Rys jej historycznego rozwoju, podstawy psychologiczne, metoda oraz wzory lekcji*. Warszawa: Wydawnictwo „Przeglądu Pedagogicznego”.
- Dawid, J. W. (1911). *O intuicji w filozofii Bergsona*. Kraków: Drukarnia Literacka pod zarządem L. K. Górskiego.
- Dawid, J. W. (1913). *O intuicji w mistyce, filozofii i sztuce*. Kraków: Drukarnia Literacka.
- Dawid, J. W. (1929). *O samokształceniu moralnem. Współczucie*. Z wykładów i pism profesora Jana Władysława Dawida. Łódź: Biblioteka „Mocy”.
- Dawid, J. W. (1933). *Psychologia religii*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Dawid, J. W. (1935). *Ostatnie myśli i wyznania*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Dawid, J. W. (1946). *O duszy nauczycielstwa*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Denelówna, Z. (1935). *Twórczość pedagogiczna Jana Władysława Dawida*. Warszawa: Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne.
- Guba, E. (1990). The Alternative Paradigm Dialog. W: E. Guba (red.), *The Paradigm Dialog* (s. 17–30). Newbury Park, CA: Sage.
- Kujawska, J. (1959). Jan Władysław Dawid w polskiej literaturze psychologiczno-pedagogicznej. *Roczniki Filozoficzne*, 7(4), 21–49.
- Leżańska, W. (2015). Jan Władysław Dawid w obszarze pedagogiki i psychologii Nowego Wychowania. W: S. Walasek i K. Gandecka (red.), *Recepcja myśli pedagogicznej Jana Władysława Dawida w XIX i XX wieku* (s. 43–55). Wrocław: Wydawnictwo ATUT.
- Lukrec, H. (1933). Jan Władysław Dawid 1859–1914. W: J. Wł. Dawid, *Psychologia religii* (s. 5–32). Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Łuczewski, M. i Bednarz-Łuczewska, P. (2010). Analiza dokumentów zastanych. W: D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe*, t. 2: *Metody i narzędzia* (s. 163–188). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Masterman, M. (1970). The Nature of the Paradigm. W: I. Lakatos i A. Musgrave (red.), *Criticism and the Growth of Knowledge: Proceeding of the International Colloquium of Science* (s. 59–89). Cambridge: Cambridge University Press.
- Michalska, I. (2014). Jan Władysław Dawid [1859–1914]. Życie, główne kierunki pracy naukowej i związki z „Ruchem Pedagogicznym”. *Ruch Pedagogiczny*, 85(3), 7–13.
- Miękina-Pindur, J. (2011). Między scjentyzmem a spirytyzmem. Diarystyczna transpozycja wrażeń w autobiografii Juliana Ochrowicza pt. Z dziennika psy-

chologa: wrażenia, uwagi i spostrzeżenia w ciągu dziesięciu lat spisane. *Konteksty Kultury*, 7(1), 165–192.

- Motak, D. (2010). Religia – religijność – duchowość. Przemiany zjawiska i ewolucja pojęcia. *Studia Religiológica*, 43, 201–218.
- Muszyńska, A. (2017). Nieodkryte karty z życia Jadwigi Szczawińskiej. *Biografistyka Pedagogiczna*, 1(2), 83–97. <https://doi.org/10.36578/BP.2017.02.06>.
- Nowak, M. (2020). Mistyka Jana Władysława Dawida – zerwanie czy ciągłość? *Karto-Teka Gdańska*, 7(2), 11–36.
- Okoń, W. (1980). *Dawid*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Orbik, Z. (2023). Krytyka poznania intelektualnego w filozofii Henri Bergsona. W: *XII Polski Zjazd Filozoficzny*. Pobrano 7 marca 2024 z: https://www.zjazdfilozoficzny.uni.lodz.pl/fileadmin/Wydzialy/Wydzial_Filozoficzno-Historyczny/Konferencje/Zjazd_Filozoficzny/ORBIK.pdf.
- Simmel, G. (1989). Der Konflikt der modernen Kultur. W: H. J. Helle (red.), *Gesammelte Schriften zur Religionssoziologie* (s. 172–176). Berlin: Duncker & Humblot.
- Stachura-Lupa, R. (2018). Zrozumieć pozytywizm. *Humanistyka i Przyrodoznawstwo*, 24, 621–627. <https://doi.org/10.31648/hip.2638>.